

Kode 1. Permanenten. Vestlandske kunstindustrimuseum. Bygningen ble planlagt og bygget som museumsbygning, og grunnlagt som "Den permanente utstillingsbygning" i 1887. Den monumentale bygningen som ligger for enden av Byparken og Musikkpaviljongen som et halvt, eget kvartal, ble tegnet av arkitekt Henry Bertram Bucher med et uttrykk inspirert av nyrenessansen. (Foto: Nina Blågestad)

OFFENTLIG BYGGERI BYGGET FOR FELLESKAP

En stor del av Bergens bevarte bygningshistorie består av bygninger knyttet til administrasjon, kulturliv, helse, idrett og skole. Institusjonsbygningene spenner over en lang tidsperiode og har en stor bredde i bygningsuttrykk, konstruksjonsmåter og materialbruk som speiler hvordan Bergen har latt seg inspirere av de ulike stilidealene i verden for øvrig. Institusjonsbyggene viser tydelig fremveksten av stadig mer spesialiserte og formålsbygde bygninger. Svært mange av kulturminnene i denne gruppen eies og forvaltes av stat eller kommune.

Offentlig administrasjon

Byens første administrasjonssentrum var på Holmen - senere Bergenhus festning. Her lå det i høymiddelalderen en rekke bygninger knyttet til kongesetet. Historisk sett var statsmakt og forsvarsmakt sterkt sammenvevd, og det var naturlig at Holmen utgjorde et samlet maktsentrum.

Byens første rådhus (rådstue) ble bygget på Breida allmenning (Nikolaikirkeallmenningen), sentralt ved byens daværende torg og midt i rekken av Bryggegårder på østsiden av Vågen. Plasseringen her var viktig for å manifestere administrativt makt. I dag kan man se ruinene etter dette bygget under parkeringshuset i Rosenkransgaten. Lensherre Christoffer Valkendorf sørget for at rådhuset og torget mot slutten av 1550-årene ble flyttet fra Breida allmenning til Vågsbunnen, der et nytt torg var blitt etablert gjennom utfyllinger som bandt strandsiden og bryggesiden sterkere sammen. Dette er nå kjent som Det gamle rådhus. Området rundt (rådhuskvartalet) har frem til i dag vært byens administrative og politiske sentrum. Det nye rådhuset ble oppført mellom

§ 10 Blågrønne strukturer

(pbl §§ 11-9 nr 6 og 8, 11-11 nr 5 og naturm-angfaldlova)

10.6 Bytrær skal bevares, og skal erstattes ved skade eller felling. I reguleringsplaner skal det settes av tilstrekkelig areal til trær, i rekker, grupper eller enkeltvis.

I historiske alleer skal trær og tilhørende strukturer bevares.

Kartene er under kontinuerlig utvikling og er ikke uttømmende, feil og manglende informasjon vil derfor forekomme. Hovedkildene er Byantikvarens ulike arkiv og Riksantikvarens kulturminnedatabase Askeladden.no.

Lenke til det digitale Kulturmiljøkartet:

[Kulturmiljøkart](#)

Lenke til kartfortelling:

[Kartfortelling](#)

Tegnforklaring

- Offentlige bygninger
- Innsjø
- Sjø

Det gamle Rådhus (fremst) var byens rådhus allerede i 1562. Rådhuskvartalet har en spennende og snart 500-årig historie om det offentlige liv i Bergen. Allehelgenskirken, som er først nevnt som en trekirke i 1181, ble bygget som steinkirke i 1266. I 1276 ble det opprettet et hospital i tilknytning til kirken. I 1552 ble det tillatt å ta stein fra den gamle kirken til byggingen av det Gamle Rådhus, den gang som privatbolig til Christoffer Valkendorf. Kjelleren til kirken skal ha blitt brukt til fengsel fram til 1623.

Christoffer Valkendorf flyttet byens torv til Vågsbunnen i 1557 og ga sitt nybygde privathus til Rådhus. Han flyttet dermed den sentrale rådhus- og torgfunksjonen fra Bryggen til Vågsbunnen. Plassen rundt rådhuset ble steinlagt og «kaken» (stolpen der folk ble bundet i forbindelse med offentlig pisking) ble plassert foran rådhuset. Etter en brann i 1582 ble det anlagt en allmenning mellom Torget og Rådhuset. Allmenningen som ble kalt Rådstuallmenningen heter i dag Vågsallmenningen. Da det i 1660-årene ble etablert en direkte ferdselsåre fra Korskirkeallmenningen til Strandsiden mistet Rådstuaplassen den sentrale beliggenhet mellom øst- og vestsiden av Vågen, som man nok hadde tenkt seg. Rådhuskvartalet har en levende historie i kraft av fremdeles å huse det meste av byens offentlige administrasjon, så vel som at bygningsmiljøet har en stor tidsdybde. (Foto: Rolf Hordnes.)

1971-1974 og er en høyblokk på 14 etasjer i naturbetong tegnet av arkitekt Erling Viksjø. Rådhuset er en av de fremste eksponentene for etterkrigsmodernismen i administrasjonsbygninger i Norge.

Dagens Bergen er et resultat av en rekke kommunesammenslåinger, den siste i 1972. Byen har flere godt bevarte kommunehus også i det som i dag er bydelsentra. Av de best bevarte finner vi kommunehusene i Åsane (Eidsvåg, senmodernisme) og Arna (Indre Arna, krigsminne).

Helse- og omsorgsinstitusjoner

I Bergen finner en både ruiner og stående bygninger som dokumenterer skiftende helse- og sykdomsforståelser fra 1200-tallet og frem til i dag. De første hospitalene i middelalderen var en del av kirken, noe som også preget den bygningsmessige utformingen av hospitalene. Hospitalene var ofte bygget som kirker, med kor og skip, der sistnevnte utgjorde hospitalsalen. I og med at middelalder-hospitalene var knyttet til en religiøs sykdomsoppfatning, var de nær knyttet til klostrene og kirkene og det var svært sjelden leger ved institusjonene.

St. Jørgens hospital er et helsehistorisk kulturminne fra tidlig nytid, og det eneste fullstendig bevarte leprahospitalet i Norge og et av svært få bevarte i Europa. Hospitalet er første gang nevnt i skriftlige kilder i 1411 og var et hospital for spedalske. Den stående bygningsmassen er fra tidlig på 1700-tallet

Mot slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet vokste det frem en klarere arbeidsdeling mellom sykehus og andre typer helseinstitusjoner. Psykiatrien ble flyttet til Neevengaarden Sindsygeasyl (Sandviken sykehus), i et nybygg oppført i 1891 etter tegninger av Ole F. Ebbell. Anlegget ble planlagt etter datidens moderne sykehusarkitektur, som et paviljongsykehus med separate bygninger bundet sammen av søyleganger. Deler av det opprinnelige anlegget er bevart i dag.

Pleiestiftelsen for spedalske No. 1 i Kalvarveien 31 ble oppført som leprasykehus for avlastning av St. Jørgens hospital. Bygningen var et statlig sykehus, og ble oppført 1857 som en H-formet trebygning i to etasjer, og er spesiell fordi den er en av de siste statlige bygninger som ble oppført av tømmer og fordi den trolig er landets største trebygning.

Haukeland sykehus ble tatt i bruk i 1912 og dannet da begynnelsen på det store sykehuskomplekset som siden den gang har blitt bygget ut nesten kontinuerlig. Her finner vi i dag flere eldre sykehus-bygninger med stor kulturhistorisk verdi, i alt 13 av disse er listeførte. Det private sykehusstilbudet drevet av religiøse stiftelser økte i mellomkrigstiden. Florida Sykehus, tegnet av Ole Landmark i 1937, representerer et av Bergens viktigste nyklassisistiske monumentale anlegg. Diakonissehjemmet sitt nye sykehus Haraldsplass stod ferdig i 1940 etter tegninger av Per Grieg. Bygningen er bevart og senere integrert i sykehusets nyere bebyggelse, og er et fint eksempel på overgangen fra nyklassisisme til funksjonalisme.

I takt med den økende differensieringen innenfor helse- og omsorgsinstitusjonene har det også utviklet seg formålsbygde anlegg for psykisk utviklingshemmede, rusavhengige, eldre og andre pleietrengende. HVPU-reformen førte til en radikal omlegging av en tidligere fylkeskommunal sektor innenfor helsevesenet. En rekke institusjoner ble avviklet, men mange av bygningene står fortsatt som monumenter over en epoke innenfor helse- og omsorgshistorien. Spesielt representerer nok Vestlandsheimen på Haukås i Åsane denne epoken, og bygningene som er tegnet i 1963 av Rolf Rohde som et helhetlig tidstypisk utformet anlegg har derfor spesiell kulturhistorisk verdi.

Det nye rådhuset i Bergen: Erling Viksjø tegnet rådhuskomplekset allerede i 1953 i forbindelse med at han vant arkitektkonkurransen, men rådhusblokken sto ikke ferdig før i 1971. Som mange av Viksjøs byggverk, og som det første i Bergen, ble rådhuset reist i naturbetong.

Sjøfarendes Aldershjem er tegnet av arkitekt Schak Bull i 1910. Hele bygningskomplekset utgjør en karré på enden der Haugeveien og Nordnesveien møter Nordnesbakken. Anlegget er oppført i teglstein over tre etasjer og tårn over karnappene i alle hjørner. (kilde: BBA-A-0315_Berger_Sjøfarendes-Aldershjem_03)

Haraldsplass Diakonale Sykehus AS. Diakonissene engasjerte Per Grieg som arkitekt for å få bygget et tidsmessig og rasjonalt sykehus med både kirurgisk og medisinsk avdeling. Siden den gang har sykehuset fått nye og flere bygninger og er i dag et stort kompleks som arkitekturhistorisk viser stor tidsdybde og variasjon i form og uttrykk.

Handelstandens aldershjem i Årstadveien 27 ble tegnet av arkitekt Per Grieg i 1929. Bygningen er hesteskoformet og klassisk utformet med et regulært arkitektonisk uttrykk, med et sentrert inngangsparti i front som prydes med en statue av St.Sunniva.

Blant aldershjemmene i Bergen står den halvsirkelformede Handelstandens aldershjem på Årstad fra 1929 tegnet av Per Grieg i særklasse (fredet), likedan er Johannes Menighets aldershjem oppført i 1932 på Møhlenpris et flott uttrykk for Per Griegs forening av nyklassisisme og funksjonalisme. Per Grieg stod i 1947 også for utformingen av Trygdekassens bygg i Christies gate, i en mer rendyrket funksjonalisme.

Skolevesenet

Et skolevesen forstått som institusjoner for allmenn opplæring av barn ser en først konturene av tidlig på 1700-tallet. Med Forordning om skolene på landet fra 1739 ble det innført skoleplikt for barna i distriktene, og det er denne loven som er utgangspunktet for skolehistorien i de fleste av dagens bydeler, selv om det var store forskjeller mellom dem. Eksempelvis kom omgangsskolen i Fana i gang rundt 1750, mens den i Årstad først kom i gang i 1814. Forordningen fra 1739 gjaldt ikke innenfor bygrensen, men også her kom en forordning om «Chathechisation» i Bergen i 1719 som påla bysbarna oppmøte i kirken til katekismeopplæring. Denne forordningen var viktig siden den åpnet for en finansieringsløsning som skulle legge grunnlaget for sogneskolen, de såkalte «fundasskolene».

Før 1700-tallet var skolevesenet i realiteten en presteskole. Katedralskolevesenet kan i Bergen, Oslo og Trondheim føres tilbake til 1152. Med reformasjonen ble katedralskolen flyttet fra Holmen til Olavskirken/Bergen domkirke, og presteutdannelsens innhold ble fornyet og tilpasset den lutherske teologien. Biskop Absalon Pederssøn Beyer lot i 1554 bygge Latinskolen like ved den nye

domkirken. I 1750 ble Seminarium Fredericianum etablert av biskop Erik Pontoppidan d.y. som et mer sekulært undervisningstilbud enn Latinskolen. Bygningen fra 1752 er Bergens største trebygning fra 1700-tallet. Fra 1851 og frem til i dag har bygningen huset Bergen Barneasyl.

Mot slutten av 1700-tallet ble det etablert tre skoler for allmuens barn i Bergen og år 1800 hadde om lag 10% av barna undervisning i sogneskoler, mens resten måtte betale eller nøye seg med enkel undervisning i kirkene. I første halvdel av 1800-tallet er det to viktige skolehistoriske utviklingstrekk; det ble opprettet en rekke private borgerskoler i Bergen og i 1848 kom byskoleloven. Med byskoleloven ble det verdslige ansvar for skolegang styrket og det ble innført skoleplikt for bysbarna. De to skoletypene reflekterte sosiale forskjeller. I 1875 var det i drift 8 allmueskoler i Bergen for det nedre sosiale lag, mens middel- og overklassens barn gikk på de private skolene. En slik bevart privatskole er Ulrikke Pihls pikeskole i Professor Keyzers gate 1 som ble oppført i 1876, denne er i dag i bruk som lesesal for universitetet.

Fra andre halvdel av 1800-tallet ble skolebyggene reist som spesialbygg for undervisningsformål. Landskoleloven av 1860 representerer vesentlige skritt i retning mot at skoledrift, pedagogikk og skolebygning sees i nær sammenheng med hverandre. Loven var en reform med hensyn til skolearkitektur, da den var den første lov som stilte eksplisitte krav til utformingen av bygningen og skolens planløsning.

Folkeskoleloven av 1889 befestet utviklingen av skolebygningen som en egen bygningstype og en spesialisert arkitektonisk oppgave. Med dette ble skolegården, lekeplasser, trinndelte klasserom, spesialrom for sang, skolekjøkken, sløydsal m. m. faste bygningselementer i skolebygningene. Loven medførte også at skillet mellom by- og landsskoler ble opphevet, og at folkeskole-prinsippet dermed ble knesatt også i Bergen by. De neste årtiene ble det bygget mange byskoler i Bergen, gjerne med en monumental utforming som skulle understreke ambisjonene om en god offentlig og samfunnsbyggende skole.

I tillegg reflekterer de store nye byskolene i Bergen fra de første tiårene av 1900-tallet at skolene ble bygget etter helt moderne prinsipper: skolene ble lagt på tomter med gode lysforhold, klasserommene skulle ha en bestemt størrelse og form, luftvolum per elev og vindusstørrelse ble gjenstand for vitenskapelige overveielser, lekeplassene skulle ha en størrelse på minst 3 kvm per barn etc. I Bergen gikk en tidlig fra å bygge store kompakte bygg – slik som eksempelvis Krohningen skole fra 1880 – til å fordele bygningsmassen i fløyer rundt en skoleplass. En typisk representant for dette prinsippet er Rothaugen skole oppført i 1912, tegnet av arkitekt Kaspar Hassel.

Etterkrigstidens skolehistorie i Bergen dreier seg i stor grad om enhetsskolen og om et endret bosetningsmønster som fører til omfattende skolebygging i de tidligere omegns-kommunene. De større skolene oppført i 1950-årene er som førkrigsskolene fordelt i smale fløyer (sidekorridorer) rundt en skoleplass, men er lavere og enklere utformet. Dette er typisk for etterkrigstiden. Slettebakken skole (1952-1971) er et godt eksempel. I 1960-årene ble en ny variant innført med bredere og mer sentraliserte bygningsvolumer inspirert av den internasjonale modernismen, slik som på Rå skole (1960). De fleste skolene fra 1970-årene ble ytterligere kompakte, ofte bestående av en stor bygningskropp som er enda bredere enn ungdomsskolene på 1960-tallet. Disse 1970-tallsskolene er ofte åpne skoler. Haukeland skole er et typisk eksempel fra dette tiåret.

Latinskolen, i dag Bergen skolemuseum, ble oppført etter tegninger av Hans Martin Heintz og tatt i bruk i 1706. Skolen er en av de få trebygninger med utmurt bindingsverk i Bergen.

Rothaugen skole, det første skoleanlegget som byarkitekt Kaspar Hassel tegnet (1912) Rothaugen er et godt og representativt skoleanlegg fra 1910-årene som viser overgangsfasen mellom jugendstil og nybarokk.

Haukeland skole er et karakteristisk eksempel på et skoleanlegg fra 1970-årene, innenfor retningen internasjonal modernisme. Et kompakt anlegg som består av to volumer som ligger fritt i forhold til hverandre med skoleplassen romslig i front. Bergen kommune ved byggseksjonen er prosjekterende arkitekt og utbygger i 1973.

Høyere utdanning

Bergen har historisk sett vært den viktigste havnebyen i landet, og det var naturlig at byen allerede på midten av 1800-tallet fikk sin egen sjømannsskole. I 1904 flyttet skolen inn i et nybygg på Nordnes. Bygningen er ikke lenger i bruk som sjømannsskole, men har høy kulturminneverdi.

Norges handelshøyskole (NHH) er landets eldste vitenskapelige høyskole innen handel og økonomi. Den ble grunnlagt i 1936 etter et stortingsvedtak fra 1917, og åpnet 7. september 1936 med lokale på Muséplassen 1. Skolebygningen ovenfor Breiviken, Ytre Sandviken ble åpnet i 1963 på en tomt som var anskaffet allerede i 1918. Arkitektene Nicolay Brøndbo og Paul Lambach vant konkurransen om å få tegne NHH allerede i 1954, og bygningen fremstår som et ypperlig eksempel på modernistisk arkitektur. I Statsbygg sin landsverneplan over verneverdige bygninger er anlegget vurdert i verneklasse 2, bevaring.

Bergen lærerhøyskole ble grunnlagt i 1953 under navnet «Statens læringsskoleklasser i Bergen» og fikk egen bygning i 1965 i Landåssvingen 15, tegnet av arkitekt Aage Blich. Også denne bygningen er stilhistorisk et typisk modernistisk bygg med høy kulturminneverdi. Skoleaktiviteten er imidlertid flyttet til Høyskolen i Bergen på Kronstad.

Bergen tekniske skole ble etablert i 1875 og hadde sitt utspring fra «Tegneskolen» som i 1772 oppstod som en seksjon av «De frivillige Harmonisters Academie». Den første offentlige tegneskolen i byen ble etablert i 1851. Skoleanlegget i Strømgaten 1 som ble tegnet av arkitekt Giovanni Müller - dette nyklassisistiske bygget ble tatt i bruk i 1876 er i sin helhet forskriftsfredet. I 1963 flyttet skolen inn i et nybygg til Lars Hilles gate 112 og fikk navnet Bergen Ingeniørhøyskole. Kunsthøgskolen i Bergen overtok den opprinnelige skolebygningen men flyttet ut av Strømgaten 1 i 2017. Kunsthøgskolen disponerte også en annen monumental og verneverdige bygning like ved i Marken 37 (tidligere Kaigaten 26), denne var reist i 1884 som «Bergen Haandverks- og industriforenings Alderhjem», tegnet i ny-renessansesstil av arkitekt Schak Bull. Bygningen er i dag overtatt av Akademiet Bergen PFG.

Høgskulen for Vestlandet ble opprettet i 2017 gjennom en samling av høgskolene i Bergen, Førde, Haugesund, Sogndal og Stord. Skolens største campus ligger på Kronstad på NSB sin tidligere verkstedstomt og er tegnet av HLM arkitektur og Cobo Arkitekter – den er et prisbelønnet eksempel på transformasjon og integrering av et teknisk kulturminne i en moderne skolebygning.

De historiske linjene til Universitetet i Bergen (UiB) kan trekkes helt tilbake til opplysningstiden, selv om selve etableringen fant sted i 1946. Det hadde da allerede i lang tid foregått vitenskapelig virksomhet og fra 1907 undervisning ved Bergens Museum som ble etablert allerede i 1825. Museet fikk sin hovedbygning i 1865, det nåværende Naturhistorisk museum. Dette er fortsatt det viktigste enkeltbygget til UiB, da det fungerer som representasjonsbygg og har en helt sentral plassering i bybildet. Det var i startfasen en diskusjon om UiB skulle etablere sin campus på Storetveit, men det endte med at hovedcampus ble på Nygårdshøyden. Denne plasseringen har hatt en omfattende byformende virkning.

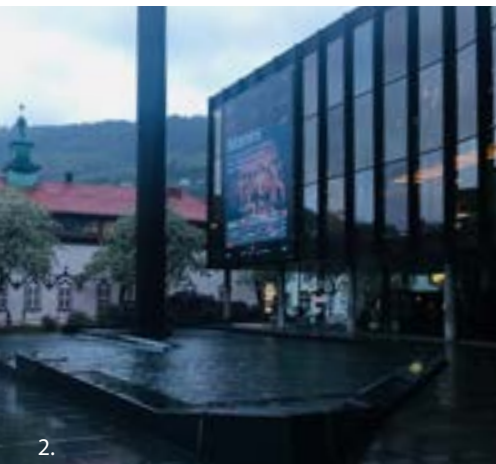
Sjømannsskolen ble oppført i 1904 etter tegninger av arkitekt Richard Tønnesen. Her vist med foto fra Nordnesparken, med Fredriksberg folkeskole i bakkant (Nordnes skole) som også ble tegnet av arkitekt Tønnesen. Nordnes skole er det eneste skoleanlegget oppført mellom 1880-1912 i Bergen kommunes eie. (kilde:ubb-kk-ncx-0384)

Landåssvingen, lærerhøgskolen. Utenomhusplan for Bergen offentlige lærerskole, senere kalt Bergen lærerhøgskole. Anlegget ble tegnet av arkitekt Aage Blich og oppført på Landås i 1965.

Naturhistorisk museum på Nygårdshøyden. Den unge, nyutdannede danske arkitekt Johan Henrik Nebelong (1817-1871) leverer et forslag til ny museumsbygning på Nygårdshøyden. Arkitekt Nebelong gjør motvillig visse endringer for å få ned kostnadene for det nye museumsbygget, bl.a. blir det valgt rimelige støpejernsvinduer, mot opprinnelig vinduer med middelalderisk grindverk i stein. Bygningen får totalt sett et enklere, mer industriaktig uttrykk.

1. Forum kino. Arkitekt Ole Landmark var en av de fremtredende Bergensarkitektene. Forum regnes som Landmarks hovedverk og er unik i nasjonal sammenheng som et sjeldent eksempel på art deco-arkitektur i Norge. Kinoen ble påbegynt 1936, men ikke fullført før etter krigen i 1946. 2. Grieghallen er tegnet av den danske arkitekt Knud Munk og sto ferdig i 1978. Løsningen er tidstypisk, med eksponering av bærende konstruksjoner og byggematerialer. Rytmen i fasadene og speiling av omgivelsene i glassflatene, skalerer bygget ned og gir det en tilhørighet i byrommet. 3. Gimle i Kong Oscars gate 18 ble oppført som forsamlingshus i 1898, tegnet av arkitekt Schak Bull. Festsalen er fortsatt i bruk som et av byens best bevarte og tilgjengelige kultursaler. 4. Fensal i Kong Oscars gate 15, er en hjørnegård i mur i 4 etasjer med festsal som er oppkalt etter gudinnen Friggs bolig, Fensal. Bygningens arkitekt var arkitekt Erik Madsen og ble oppført 1900 for Håndverkssvennenes Forening.

Kultur- og foreningsbygg

Bergen har en rekke kultur- og foreningsbygg med stor kulturminneverdi, og flere av disse er vedtaksfredete. Også en rekke andre kultur og foreningsbygg har stor kulturhistorisk verdi. Byantikvaren har beskrevet noen av disse med antikvarisk dokumentasjon. Forum kino er vedtaksfredet, men også det ombygde Konsertpaleet (arkitekt Egil Reimers, 1918) har stor kulturminneverdi, det var opprinnelig bygget som konsertlokale for «Musikkselskabet Harmonien» (nå Bergen filharmoniske orkester). Av de eldre kinoene er det kun Engen kino (oppført i 1961 på tomten av Det gamle teater) som fortsatt er i drift.

Man kommer ikke utenom at Grieghallen (arkitekt Knud Munk, 1978) var et omstridt bygg da den ble reist, men som så mye annet nytt og omstridt i Bergen, har bergenserne i årenes løp etter hvert trykket bygningen til sitt bryst, og ingen er nok uenige om dens kulturminneverdi i dag. Det samme gjelder nok Kulturhuset USF som mot slutten av 70-tallet fremstod som en rivningstruet sardinfabrikk. Generelt sett er neppe bygninger med offentlige kulturinstitusjoner i daglig drift spesielt truet som kulturminner.

Mer truet er nok bygninger eid og drevet av frivillige organisasjoner, her vil vi nevne Fensal og Gimle som begge er knyttet til Ungdomslagsbevegelsen. Også ungdomshusene i bygdene (nå bydelene) rundt sentrum er truet, særlig der «tiden løper fra» det formålet de er reist for. Dette gjelder f.eks. det gamle ungdomshuset på Kalandseidet (Osvegen 520) som er overtatt av en MC-klubb. Skytterlagene med sine lagshus (f.eks. Riple skyttarlags lagshus som brant ned i 1988) og skytebaner er også i denne kategorien. Andre eksempler på slike kulturminner er Godtemplarhuset knyttet til avholdsbevegelsen og Folkets hus knyttet til arbeiderbevegelsen, det siste er kraftig ombygget i nyere tid.

For mange bergensere representerer nok buekorpene det mest typiske av alle kulturelle uttrykk, fysisk manifestert både gjennom sine stiftelses-steder, ekserserplasser og korpslokaler. Buekorpsmuseet med sine artefakter i Muren er også en viktig del av denne historien, og bygningen, reist av lensherre Erik Rosenkrantz etter bybrannen i 1561, er i seg selv et viktig kulturminne. I bydelene er nok langt nyere kulturinstitusjoner som f.eks. Fyllingsdalen nye teater kunne ha tilsvarende betydning.

Idrett og friluftsliv

Både idrettsarenaer og idrettshaller representerer viktige kulturminneverdier. De første organisasjonene som arbeidet for folkehelsen ble etablert mot slutten av 1800-tallet, og anleggene som ble reist som en følge av dette manifesterer en viktig del av vår kulturhistorie gjennom sin tidstypiske fremtoning. Eksempler på dette er de offentlige idrettsplassene på Skansemyren (1896) og Krohnsminde (1947), men også anlegg eid av idrettslag som Brann stadion (åpnet 1919, men senere totalt ombygget) og Fana stadion (1969). Også en rekke idrettshaller ble bygget både i offentlig og privat regi, f.eks. Turnhallen (ark. Egil Reimers 1910), Vikinghallen (ark. Torgeir Alsaker 1935), Espelandshallen (ark. Ole Halvorsen 1938), Bergenshallen (ark. Erik Dogger 1968) og Haukelandshallen (ark. Bjørn Simonnæs 1970), disse er alle tidstypiske anlegg med høy kulturminneverdi.

Fremveksten av friluftslivet som et fritidsfenomen oppstod også mot slutten av 1800-tallet. Vi har mange anlegg i Bergen som vitner om dette, både anlegg som rettet seg mot offentligheten som Fløybanen, Fløyrestaurantene, Redningshytten, Turnerhytten, Brushytten og senere Ulriksbanen, men også alle de andre private hyttene og lagshyttene i byfjellene, f.eks. speiderhyttene. Også Bergen seilforening (1899) og ulike motorbåtforeninger som f.eks. Bergen Motorbåtforening (1910) og Fagenes Yacht Club (1952) med sine respektive anlegg vitner om dette.

Stats- og fylkesinstitusjoner

Kulturminner relatert til statens representasjon i Bergen består først og fremst i bygninger for rettsvesen og forvaltning. En rekke av bygningene knyttet til rettsvesenet i form av dom, politi og straff, er formålsbygget slik at både interiør og eksteriør er utformet med hensyn til å huse spesialfunksjoner. Kulturminneverdiene i slike bygg vil som regel være knyttet både til bevart eksteriør og interiør.

Rettens og statsmaktens utvikling henger tett sammen, og kommer til uttrykk på ulike måter i Bergens bygningshistorie. Det som i dag kalles Det gamle rådhus på Rådstuplassen 1 er tidligere lensherre Christoffer Valkendorfs privatbolig, som ble reist i 1550-årene. Bygningen er en av byens eldste rettslokaler; i 1568 ble rådstueretten flyttet fra Nikolaikirkeallmenningen til Vågsbunnen som fra da ble utviklet som byens administrative sentrum. Rådstueretten var da en domstol før instanssystemet med domstoler av høyere og lavere orden ble etablert i 1607, men fra 1607 til 1662 var rådstueretten en underrett i byene. I 1607 ble også lagmannsretten overrett for byrådet/rådstueretten. Her fantes også den beryktede Rådhuskjelleren, byens fengsel.

I enevoldstiden i 1662 ble det så innført en felles høyeste domstol for hele riket, Høyesterett i København. Samtidig ble bytinget opprettet som ny underrett for byene, og det gamle rådhus ble brukt som rettsal av bytinget, mens rådstueretten ble en appellrett. I 1662 ble det oppført et tilbygg mot nord som ble brukt som tingstue frem til 1735. Bygningen mistet etter hvert sin rettslige funksjon og ble med innføringen av formannskapslovene i 1837 tatt i bruk til bystyrets møter, en funksjon huset fyller fremdeles i dag.

Etter innføringen av eneveldet i 1660 ble Norge administrert som fire store stiftsamt som dermed avløste ordningen med len og lensherrer, og de fire stiftsamtbyene var Christiania, Christiansand, Trondheim og Bergen. Stiftsamtverretten i Bergen holdt trolig sine møter i Det gamle rådhus, mens Hagerupsgården eller Stiftsgården var bolig for stiftsamtmannen fra 1729 til 1853. Bygningen står mer eller mindre uforandret i dag, men det barokke hageanlegget er bebygget. Magistraten hadde også sin egen bygning i Rådstuplassen 5, også kjent som «Det annekterte rådhus».

Vikinghallen i Dræggen. Turnhallen er tegnet av arkitekt Torgeir Alsaker og tatt i bruk i 1935. (Foto: ubb-kk-n-449-028)

Den tredje Turnerhytten: 1886 ble den første hytten bygget i Hyttelien øst for Rundemanen. På få tiår ble det reist over 100 registrerte fritidshus i Byfjellene. Turnerhytten er en av disse, denne er gjenreist i 1988 for tredje gang etter forfall (1955) og brann (1985) (Foto: Hanne Farestvedt)

Fløyen folkerestaurant. På midten av 1800-tallet kom det også til et skifte i det «å gå på tur», og da Skog- og treplantningsselskapet bygget veier opp til platået, tok turvandringen virkelig av. I 1891 ble Fløystuen åpnet. Idéen med å lage kabelbane opp på Fløyen kom ikke lange etter. Bebyggelsen ved Fløybanens øvre stasjon består i hovedsak av tre bygninger; stasjonsbygningen 1918, Fløyrestauranten 1925 og verkstedbygningen i sin nåværende form i 1947/48. Alle tre er tegnet av arkitekten Einar Oscar Schau. (Foto: Katarina Lunde)

1. Manufakturhuset var opprinnelig en institusjon for fattige barn, men ble under Jacob von Wida en tidlig industriarbeidsplass. Fra 1744 tvangsarbeidsanstalt for voksne og 1789 tukthus for menn. I senere tid var bygningen også en del av Lungegården skole og under okkupasjonen var det politistasjon, og er i dag sammenbygget med Bergen rådhus som sees i bakgrunnen på bildet. 2. Tinghuset tegnet av Egill Reimers i nyklassisistisk stil og tatt i bruk på Tårn plass i 1933. (kilde: ubb-bros-02780) 3. Det gamle fengselet, Bergens kretsfengsel, med innvendig "philadelphia"-løsning. 4. Bergen kretsfengsel og det gamle tinghuset oppført 1862-65 som "Bergens nye Raadstue", det gamle tinghuset som i dag er omtalt som Hagerupsgården, er oppkalt etter Stiftamtman Edvard Hagerup, som var amtmann i 1834-52

Bergen tinghus som ble oppført mellom 1929-1933 er en arkitekturhistorisk og retthistorisk viktig representant for tinghusene som ble oppført i de største byene mellom 1930-1950-tallet. Den såkalte tre-instansreformen i 1927 innebar blant annet at Tingretten ble domstol i første instans, med Lagmannsretten og Høyesterett som ankeinstanser. Bygningen har arkitektoniske kvaliteter med assosiasjoner til italienske bypalass og er tegnet av Egill Reimers. Bergen tinghus er fredet blant annet fordi også bygningens interiører er spesialtegnet og godt bevart gjennom den tiden har vært i bruk.

En finner også eldre bevarte bygninger knyttet til politivesenet og straff i Bergen, som i stor grad følger utviklingsmønsteret for denne bygningstypen i landet ellers. Bergenhus festnings straffeanstalt – på folkemunne kalt «Slaveriet» - ble opprettet i 1739 for innsatte dømt for særlig grove forbrytelser. Fra 1744 hadde Bergen en tvangsarbeidsanstalt for voksne i Manufakturhuset. Opprinnelig ble dette etablert i 1637 som en ny institusjon for fattige barn. Fattige og omstreifende barn satt til veving og spinning, bl.a. av tekstiler til uniformer for soldatene på Bergenhus. Den store 1702-brannen startet i nærheten av Manufakturhuset. Huset ble skadd i brannen, men raskt istandsatt og ble i 1768 ombygd etter J. J. Reichborns.

Neste generasjon fengselsbygninger er representert ved gamle Bergen kretsfengsel på Rådstuplass 8a som ble oppført i 1867 etter tegninger av arkitekt Franz Wilhelm Schiertz. Det nye med den var at den ble bygget etter den såkalte Philadelphia-modellen som bygde på prinsippet om én innsatt per celle. Fengslet er det første strengt formålsbygde fengslet i Bergen med luftegård i vifteform på bygningens vestsida, langsgående korridorer i hele bygningens lengde og høyde, og gallerier i de to øverste etasjene. Oppføringen av fengslet må sees i sammenheng med det gamle tinghuset som ble oppført 1862-65, fengselsloven av 1857 påbød nemlig rettslokaler i forbindelsene med fengslene, og kombinerte arrestlokaler, politiets kontorlokaler og rettslokaler. Det gamle kretsfengslet ble nedlagt i 1990. Bergen fikk ny hoved-politistasjon i 1965, og i 1994 ble det oppført et stort nytt bygg for politiet i samme kvartal, et anlegg som samlet sett har både arkitektonisk og kulturhistorisk verdi.

Bergen Lysverker var en kommunal bedrift som forsynte Bergen og Samnanger med elektrisk kraft fra 1900 og frem til det i 1999 ble del av stiftelsen Kunstmuseene i Bergen. Lysverksbygningen er et monumentalt bygningskompleks oppført i flere etapper fra 1938. Arkitekter for hovedanlegget/ tårnbygningen var Arnesen og Darre Kaarbøe. Senere nybygg og utvidelser kom til i 1945, på 1950-tallet og rundt 1970. I 2004 ble tårnbygningen bygget om til kunstmuseum med restaurant i første etasje. Anlegget består av to bygninger, Lars Hilles gate 10 og Strømgaten 19.

Bygningen har en markant beliggenhet ved sørvestenden av Lille Lungegårdsvann, og det runde tårnoppbygget danner et identitetsskapende landemerke i denne delen av byen. Den har et formspråk som ligger i skjæringspunktet mellom nyklassisisme og modernisme og preges av høye kvaliteter i arkitektur, materialer og utførelse, samt eksponert beliggenhet i et av Bergens viktigste byrom. I dag huser bygningene Lysverket/KODE 4 og Bergen kulturskole. (Foto: Siv Kristin Eikås Hovland)